

Cher maître

LUKÁCS, TERTULIAN
ȘI MARXISMUL OCCIDENTAL
ÎN EST

Editori:
ALEX CISTELECAN
ANDREI STATE

ACADEMIA ROMÂNĂ
Centrul de Studii Transilvane

TACT
EDITURA

CUPRINS

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI / 5

Alex Cistelean

Lukács, Tertulian și rigorile antidogmei / 7

Lukács despre viața și opera sa / 21

(traducere din limba engleză de Andrei State)

Bernie Taft

Testamentul lui Georg Lukács / 35

(traducere din limba engleză de Alex Cistelean)

Corespondența Georg Lukács — N. Tertulian / 117

(traducere din limba franceză de Gabriela Filippi
și din limba germană de Christian Ferencz-Flatz)

N. Tertulian

Avatarurile filosofiei marxiste:

în legătură cu un text inedit al lui Georg Lukács / 165

(traducere din limba franceză de Alex Cistelean)

N. Tertulian

Georg Lukács și stalinismul / 183

(traducere din limba franceză de [Georgeta Horodincă])

Andrei State

Două recenzii / 215

ANEXE / 227

I. Lista volumelor traduse în limba română din
opera lui Georg Lukács / 229

II. Lista volumelor publicate de N. Tertulian / 231

de pe poziții marxiste a situației politice și culturale în care găseau la momentul respectiv atât Estul comunist, cât și Vestul capitalist.

Scris în limba franceză, studiul „Avatarurile filosofiei marxiste: în legătură cu un text inedit al lui Georg Lukács”, al lui N. Tertulian, a fost publicat mai întâi în revista *Actuel Marx*, nr. 28, 2000, iar apoi ca prefață la volumul György Lukács, *Dialectique et spontanéité. En défense de „Histoire et conscience de classe”*, traducere din limba germană de Pierre Rusch, Paris, Éditions de la Passion, 2001.

Studiul lui N. Tertulian „Georg Lukács și stalinismul” a fost scris în limba franceză și a apărut inițial în numărul 563, din iunie 1993, al revistei *Les Temps modernes*. După decesul profesorului Tertulian, George Horodincă a găsit printre fișierele rămase în calculatorul tatălui său o versiune românească nesemnată a textului, cel mai probabil realizată de mama sa (și soția lui Tertulian), scriitoarea Georgeta Horodincă. În cursul pregătirii pentru tipar a traducerii, am constatat că varianta în limba română nu se suprapune exact originalului francez; prin urmare, am restituit tacit câteva scurte fragmente lipsă și am păstrat cele câteva scurte completări, întrucât am presupus că-i aparțin autorului. De asemenea, tot în mod tacit, am operat o serie de modificări ale traducerii, cel mai adesea în acord cu terminologia filosofică consacrată în limba română.

Acestor materiale le-am adăugat în anexe o listă a volumelor traduse în limba română din opera lui Georg Lukács și una a volumelor publicate de N. Tertulian.

În încheiere, dorim să-i mulțumim domnului Horodincă pentru că ne-a oferit o parte a pieselor din cuprinsul lucrării de față, acordându-ne imediat dreptul de a le publica. Totodată, le suntem recunoscători lui Virgil Pașca, directorul Editurii TACT, lui George State, redactorul cărții, precum și traducătorilor corespondenței, Gabriela Filippi și Christian Ferencz-Flatz.

Alex Cistelean
Andrei State

LUKÁCS, TERTULIAN ȘI RIGORILE ANTIDOGMEI¹

Alex Cistelean

Partea proastă a luptelor cu dogmatismul este că nimeni nu iese nevătămat din ele. Altfel spus, riscul șarjelor culturale împotriva înregimentării ideologice este că, mai devreme sau mai târziu, toți cei care vor fi participat la ele, de pe indiferent ce poziții, vor fi acuzați de dogmatism și înregimentare. Și asta oarecum dintr-o logică specifică câmpului cultural, care face ca victoriile tactice de odinioară să fie văzute, de la un punct încolo, drept capitulări strategice, iar simplul fapt de a fi încercat să rezonezi cu dogma să pară compromițător odată ce hegemonia dogmei respective se va fi risipit în negura timpului. Cam asta pare să se fi întâmplat, după cum observa Katherine Verdery în *National Ideology Under Communism*², și cu participanții la dezbaterile din România anilor '50 despre dogma realismului socialist în literatură – și cu atât mai acut, acesta pare să fi fost destinul receptării locale a uneia dintre figurile cele mai interesante din acea galerie de participanți: Nicolae Tertulian, care încerca să articuleze, în dezbaterile anilor '50 – ca și în tot ce a scris ulterior –, o poziție

¹ Acest text a fost realizat în cadrul proiectului „Philosophy in Late Socialist Europe. Theoretical Practices in the Face of Polycrisis”, finanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României în cadrul Planului Național de Redresare și Reziliență, contract no. 760044//23.05.2023, cod PNRR-C9-I8-CF104/15.11.2022, prin Ministerul Cercetării, Inovației și Digitalizării, Component 9, Investment 18.

² Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1991, p. 149.

estetică și filosofică marxistă, dar antidogmatică și antistalinistă, care însă avea să fie canonizat mai târziu drept stalinist și dogmatic, pentru simplul motiv că marxist.

Astfel, de exemplu, îi fixează relevanța *Dicționarul general al literaturii române*, sub pana lui Dumitru Micu: „Activ în presa culturală a anilor '50 din secolul trecut, T. scria în litera vremii, «denunțând» ce se considera a fi «incompatibil» cu «principiile» socialismului în învățământ, edituri și în special în literatură. Din luările sale de poziție se remarcă «vigilența» cu care apăra ceea ce el credea a fi puritatea ideologică a marxismului”³. Iar dacă ulterior anilor '50 textele lui Tertulian mai reduc din dogmatismul vigilenței ideologice, virând spre abordări mai filosofice, aceste luări de poziție în esență lukácsiene nu au, conform aceluiași Micu, decât cel mult o valoare „instructivă”, de conspecte eventual utile. Nu mai bine iese imaginea lui Tertulian nici în aprecierile criticilor mai tineri și mai înclinați spre perspective sociologizante în teoria literară. Într-o carte remarcabilă despre pătrunderea structuralismului în științele umaniste și studiile literare din România comunistă, Adriana Stan îl vede pe Tertulian ca simplu reprezentant de rând al poziției sociologismului dogmatic în literatură, poziție detronată și evacuată ca anacronică începând cu anii '60 de influența structuralismului și perspectiva sa imanentistă asupra câmpului literar:

Pe cât de sigur este avansul tematicii structuraliste prin mai multe medii, de la cele academico-didactice la cele ale conversației critico-literare, pe atât de greu recuperabile, sau capabile de transformare, rămân, și pe parcursul anilor '70, direcțiile cercetării literare ținând de sociologie, ideologie sau, în genere, de contextualism. Condamnarea oficială a sociologismului dogmatic le închi-de ușa, în măsura în care deschide un culoar de cursă lungă criticii imanente (...) exegeții cu apetențe sociologice nu prea găsesc modalități să-și pună în practică învățăturile. Mihail Novicov, Mihail Petroveanu și N. Tertulian rămân definitiv blocați într-un vocabular dogmatic și într-o retorică rudimentară a „reflectării”, în sprijinul cărora rulează referințe oprite de obicei la G. Lukács. Sunt, oricum, niște fantome, ce nu-i mai sperie nici măcar pe foștii comilitoni.⁴

³ Eugen Simion (coord. general), *Dicționarul general al literaturii române*, vol. 8 (T-Z), ediția a II-a, revizuită, adăugită și adusă la zi, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2021, p. 231.

⁴ Adriana Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, p. 227-229.

Interesantă aprecierea caracterului anacronic al criticii și teoriei literare sociologizante și lukácsiene deja din anii '70 – în condițiile în care Lukács abia ce murise în 1971, iar cele mai importante lucrări de maturitate (*Estetica și Ontologia existenței sociale*) îi apăruseră de puțin timp, dar mai ales dacă ținem cont că, în ultimii ani, cele mai interesante încercări de reînnoire și refundare din studiile literare (*ecocriticism, world literatures, distant reading* etc.) s-au făcut tocmai deschizând imanența câmpului literar la sociologismul determinării istorice, într-un spirit cel puțin implicit marxist și adesea explicit lukácsian și că, astfel, dacă într-adevăr ceva pare depășit astăzi din marea dezbateri și apoi marea transformare a câmpului literar din anii '50-'70, e tocmai poziția structuralistă a imanenței textului, formalismului abstract și autonomiei estetice.⁵ În tot câmpul literaturii, spectrele sociologizante au cam gonit din nou „comilitonii” textualiști, în vreme ce dogmaticii de ieri au devenit reformiștii de mâine – și viceversa.

Într-atât de instabil și capricios fiind câmpul studiilor umaniste, ce pare să traseze o veritabilă spirală dialectică în evoluția sa din ultimii 50-60 de ani, și atât de proastă fiind reputația și memoria de curând postume ale lui Tertulian, se cuvine, credem, să încercăm aici să le reparăm pe cele din urmă – reputația și memoria lui Tertulian –, reconstruindu-i traiectoria intelectuală și insistând cu precădere asupra influenței și importanței sale în evoluția celui dintâi – câmpul studiilor literare –, și în special în acea turmă pare-se epocală de la sociologism la autonomie estetică, ce a pus în mișcare, acum jumătate de secol, această mare spirală care încă ne învârte.

*

⁵ Nu mai bine iese Tertulian nici din alte recuperări critice ale anilor '50-'60, de pildă în *Critica în tranșee* a lui Alex Goldiș, care, deși discută pe larg despre dezbaterile acelor ani și în special despre trecerea de la rigorile realismului socialist la autonomia estetică, nu-i recunoaște decât cel mult o prezență și relevanță de pluton; sau la Teodora Dumitru, care nu-l menționează deloc în cartea sa *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, deși printre oricum relativ puținele monografii dedicate acestuia se numără și studiul lui Tertulian *Lovinescu și contradicțiile estetismului*, piesă centrală în evoluția sa biografică și intelectuală și lucrare în continuare extrem de pertinentă. Singurul care îi recunoaște importanța care, în opinia noastră, i se cam cuvine, este C. Rogozanu, ce discută pe larg în *Naratorul cel rău* un aspect, un detaliu într-adevăr extrem de important din înțelegerea lui Tertulian a realismului în literatură – chestiunea Șerban Romano, a reprezentării literare a determinismului de clasă, chestiune asupra căreia vom reveni mai jos.

Discuțiile pe marginea realismului socialist de la jumătatea anilor '50 îl găsesc pe Tertulian în plină mutare instituțională de la *Contemporanul*, unde fusese angajat ca redactor din martie 1948, direct de pe băncile Facultății de filosofie, unde activa ca student și asistent în același timp⁶, la *Viața românească* condusă de Petru Dumitriu. Coincidență sau nu, 1954, anul în care se mută la *Viața românească*, e și anul în care îl descoperă pe Georg Lukács prin scrierile acestuia despre estetica kantiană – așadar, direct prin prisma problemei filosofice a autonomiei artei. Mutarea instituțională nu aduce însă neapărat cu sine și o ruptură sau transformare intelectuală – în general nu există rupturi, nici măcar inflexiuni, în parcursul intelectual al lui Tertulian. Altfel spus, pozițiile pe care le va articula în *Viața românească* din a doua jumătate a anilor '50, și vizând cu precădere problema realismului în literatură, sunt deja schițate în unele dintre textele sale din *Contemporanul*. „La ordinea zilei era lupta împotriva proletcultismului, care infesta o bună parte din producția literară a epocii”, își amintește Tertulian contextul acelei vremi.⁷ Și într-adevăr, dacă ne uităm la textele sale din această perioadă, principala sa bătaie pare să fie cu dogmatismul, schematismul, „sociologismul vulgar” – cu heteronomia rea a literaturii –, dar în numele heteronomiei bune, fertile, a determinării socioistorice; or, această alternativă avea să fie măturată destul de curând ca dogmatism de opoziția, în numele autonomiei estetice, la orice fel de heteronomie a literaturii. Din textele sale timpurii, care acoperă o plajă extrem de pestriță de subiecte – de la social-democrația austriacă la critica misticismului blagian, de la alfabetizarea în Teleorman la „dictatorul” Peron, de la universitățile muncitorești la Camil Petrescu și Ady Endre –, importante sunt, pentru ceea ce ne interesează aici, eseurile „O nouă nuvelistică” (*Contemporanul*, nr. 134, 1949), care anunță deja distincția de mai târziu dintre un realism schematic și un realism autentic, tematizată aici sub forma distincției dintre nuvelă și roman: „În cadrul literaturii noastre actuale, abundența nuvelor și insuficiența romanului își găsește așadar explicația. Scriitorii noștri desenează caractere tipice (chiaburul, fruntașul întrecerii, ilegalistul), însă n’au trecut la stadiul de a analiza însăși

⁶ După cum își amintește Tertulian în dialogul său cu Mihai Dinu Gheorghiu, această primă carieră universitară în România avea să se sfârșească destul de rapid – ca și a doua, în 1977 –, postul său de asistent fiind lichidat „după un an sau doi” din decizia lui Miron Constantinescu, care l-ar fi luat la ochi pentru că lipsea de la cursurile sale. Vezi Mihai Dinu Gheorghiu, „Interviu cu profesorul Nicolae Tertulian”, *Psihologia socială*, nr. 40, 2017, p. 31.

⁷ *Ibid.*

procesul complex al formării acestor indivizi tipici”. Și mai ales cronica sa la „Desfășurarea” lui Marin Preda – „O nuvelă remarcabilă” (*Contemporanul*, nr. 41, 1952) –, în care apreciază „creșterea și maturizarea ideologică a scriitorului, însușirea adâncă, creatoare, a criticeii ce i s’a făcut. Prin conflictul ascuțit care stă la baza ei, prin imaginea multilaterală a formelor variate pe care le ia lupta de clasă în etapa actuală, prin faptul că a reușit să creeze tipuri diferențiate, precis individualizate”, nuvela lui Preda depășea limitele pe care eseul din 1949 le impunea acestui gen literar, constituind o mostră de realism autentic.⁸

Cel mai important text din această perioadă – și cel mai comentat și criticat la întrunirile scriitorilor din 1955 și 1956 – este articolul „Schematism și realism” (*Gazeta literară*, 10 februarie 1955), în care Tertulian denunță din nou „schematismul și sociologismul vulgar” depistate, printre alții, la Novicov – același Novicov alături de care Adriana Stan îl plasa pe Tertulian în galeria fantomelor sociologizante:

Eroarea sociologismului vulgar în creația literară o constituie, între altele, nesocotirea legilor specifice de dezvoltare ale individualității psihice a eroului, nesocotirea contradicțiilor proprii vieții sufletești a eroului ca individ unic, identificarea simplistă a legilor interne ale vieții psihice a eroului cu o schemă sociologică generală, cu expresia abstractă a unei tendințe sociale (...) Între schema sociologică și tipizarea realistă există o deosebire fundamentală (...) O asemenea figură nu are un caracter „ilustrativ”, ci trăiește independent.

În același timp, textul se încheia – destul de premonitoriu s-ar zice – cu recomandarea „să veghem ca lupta justă dusă împotriva greșelilor de ordinul sociologismului vulgar (...) să nu fie exploatată în favoarea lor de către scutierii ruginiți ai estetismului și apolitismului”. Să remarcăm că, deocamdată, înainte de familiarizarea și aprofundarea gândirii lui Lukács, rezistența lui Tertulian la sociologismul vulgar și schematic se întemeia pe un dualism în care determinarea socială trebuia să fie completată de o determinare lăuntrică, psihologică, oarecum ermetică și imună la socioistorie – și că, implicit, principala

⁸ Din același interviu: „Am salutat imediat apariția acestei scrieri [«Desfășurarea» lui Preda], care avea în centrul ei o autentică figură de țaran, Ilie Barbu, într-un articol intitulat «O nuvelă remarcabilă», apărut în *Contemporanul*. Preda măa fost recunosător (articolul venea după ce luni de zile fusese ținta atacurilor în publicistica de partid): mult mai târziu, peste ani de zile, a ținut într-o seară să-mi spună că «nu va uita până la sfârșitul vieții» articolul despre «Desfășurarea», care pusese capăt perioadei de atacuri veninoase la care fusese supus” (*ibid.*, p. 32).

influență a lui Lukács asupra gândirii sale avea să constea tocmai într-o mai bună articulare și înțelegere filosofică a acestei duble heteronomii a artei.

Consecvent, în anul de cumpănă 1956 îl găsim pe Tertulian purtând o luptă în numele realismului, simultan pe două fronturi – la „stânga”, împotriva proletcultismului și a schematismului realismului socialist; la dreapta, împotriva autonomiei esteticului. Avem, astfel, pe de o parte, o primă critică articulată a autonomiei esteticului – „Caracterul reacționar al teoriei «autonomiei estetice»” (*Viața românească*, nr. 2, 1956), despre Maiorescu –, pe care o va continua și o va elabora ulterior în critica lui Lovinescu, cu cele două studii publicate în *Viața românească* în 1958 și reunite în broșură în 1959: *Lovinescu și contradicțiile estetismului*. Dar și, de cealaltă parte, continuarea luptei cu schematismul și sociologismul vulgar în textul, și el extrem de important și comentat în epocă, despre personajul Șerban Romano al lui Petru Dumitriu – „Discuție în jurul unei nuvele” (*Viața românească*, nr. 10, 1956). E și anul în care apar primele referințe la Lukács – în textul despre Maiorescu, unde citează aprobator critica lui Lukács a teoriei estetice kantiene –, cu puțin timp înainte ca gânditorul maghiar să traverseze tumultul evenimentelor de la Budapesta, și din ministru al guvernului Nagy să ajungă în exil forțat la Snagov.

Această luptă pe două fronturi este însă, nesurprinzător, destul de epuizantă. Pe de o parte, așa cum am văzut, pentru tabăra autonomiei esteticului și a formei literare, care va câștiga în cele din urmă războiul, cel puțin din punct de vedere instituțional, distincțiile și valorizările lui Tertulian în interiorul sociologismului sunt deja contaminate de sociologism, și implicit decartabile ca dogmă și intruziune ideologică în câmpul pur și imanent al literaturii. Pe de altă parte, tot așa cum am văzut, acuza de dogmatism e una mobilă și lipicioasă în același timp, și ea avea să fie întoarsă împotriva lui Tertulian chiar de către cei pe care îi denunțase pentru schematism și sociologism vulgar: în intervențiile lor la întrunirile scriitorilor din 1955 și 1956, sau în textele din revistele literare apărute pe marginea acestora, Pavel Țugui, Maria Banuș, Ion Vitner, Paul Georgescu, Horia Bratu și Mihail Petroveanu⁹ îl vor acuza pe rând de aceleași vicii schematizante. Paradoxal sau nu, tabăra proletcultistă și cea autonomistă convergeau în delimitarea de „dogmatismul” sociologismului marxist.

⁹ Cealaltă fantomă reprezentativă a sociologismului, alături de care îl plasa Adriana Stan.

Dar ce fel de sociologism era cel practicat de Tertulian în acest punct? În acest sens, merită să ne oprim puțin asupra comentariului său la construcția personajului lui Petru Dumitriu Șerban Romano, din articolul „Discuție în jurul unei nuvele”: în acest text, altfel preponderent pozitiv, Tertulian îi reproșează lui Dumitriu un anumit determinism de clasă, și deci schematism, în evoluția personajului Șerban Romano din nuvela „Acvarium” (care avea să fie inclusă apoi în epopeea realist-socialistă *Cronică de familie*), personaj care, în ciuda originii sale boierești, se remarcă în tinerețe prin autenticitatea și moralitatea sa, dar care, de la un punct încolo, și în mod cam inexplicabil, consideră Tertulian, cedează parcă determinării sociale și se transformă în tipicul cinic pasiv și parazit al clasei dominante:

În desfășurarea nuvelei Petru Dumitriu schimbă însă tot mai accentuat „natura morală” a personajului și dintr-o „natură problematică” cu aspirații nobile clădită la Romano pe sentimentul unei incompatibilități nete a conștiinței sale cu conștiința cinică, degradată a timpului, scriitorul își transformă eroul într-o „natură problematică” meschină, clădită pe sentimentul imposibilității eroului de a armoniza imperativele etice obiective ale conștiinței cu micul său univers de neputință, lașitate și egoism (...) aceste stări de spirit și acțiuni detestabile manifestă însă o abdicare evidentă de la „natura morală” a celui tânăr dornic de certitudine și generozitate (...) *ele nu apar în nuvelă ca o consecință logică a premiselor conștiinței sale așa cum ne-a înfățișat-o scriitorul în „expoziția” nuvelei sale, ca rezultatul unei „necesități” lăuntrice în dezvoltarea eroului (...)* Tocmai fiindcă elanurile spirituale și modul de gândire ale acestui tânăr intelectual îl singularizau până la un punct de modul de gândire dominant și creau chiar iluzia posibilității desprinderii eroului de clasa sa, iluzia posibilității radicalizării conștiinței sale, conformismul său neputincios apare ca o fatalitate mecanică, și nu ca produsul evoluției psihice convingătoare a eroului (s.m.).

Și aici, ca și în textul despre „Schematism și realism”, vedem cum, pentru Tertulian, determinarea sociologică de clasă trebuie, pentru a construi un realism sănătos, nonschematic, să se însoțească cu o determinare lăuntrică, psihologică – ce, din nou, nu pare să fie influențabilă de contextul socioistoric. Însă, așa cum foarte bine observă Costi Rogozanu în comentariul său pe marginea acestor texte¹⁰, meritul construcției caracteriale a lui Dumitriu este că, în această răsturnare aparent nejustificată a personalității lui Șerban Romano,

¹⁰ Vezi C. Rogozanu, *Naratorul cel rău. Un studiu despre realismul românesc: Rebreanu, Preda, Dumitriu*, Cluj-Napoca, Tact, 2024, p. 340-343.

el arată tocmai modul în care, în anumite conjuncturi istorice excepționale – cum e ascensiunea fascismului din anii '30, ce constituie contextul în care se formează Romano –, determinarea de clasă este intim trăită în experiența personajului. În fond, transformarea lui Romano este, în roman, efectul unei experiențe cât se poate de intime și personale, și în același timp mediate social – neputința praxisului, a solidarizării antifasciste cu mișcarea muncitorească, într-un context în care istoria nu permite altă alternativă –, neputință de clasă, dar care va marca adânc procesul lăuntric de *encanaillement* al personajului. Spațiul singular al individualității este decupat aici, în mod realist și totodată autentic, la întâlnirea dintre două supradeterminări – clasa și istoria, a căror ciocnire, în anumite împrejurări, blochează, elimină sau face inoperante acele alternative concrete ale praxisului care, pentru Lukács, constituie condiția și expresia materială a libertății. Oricum ar fi, ultimul lucru care se poate spune despre această poziție a lui Tertulian ar fi că ea păcătuiește prin sociologismul schematic al determinării unice de clasă. Și în general, de altfel, această excepție de la determinismul sociologic strict, destul de structurală, pare-se, chit că mai estompată cu timpul, va rămâne la Tertulian o rezervă burgheză, „de dreapta” în adeziunea sa altfel generală la teoria lui Lukács, o nevoie irepresibilă, recurentă de a împăca *Estetica* acestuia cu estetica idealistă și umanistă a lui Benedetto Croce.

A doua jumătate a anilor '50 aduce cu sine poate cea mai marcantă evoluție din traseul intelectual al lui Tertulian – fără însă a reprezenta vreun punct de cotitură sau măcar de inflexiune. E mai degrabă vorba de un proces de calificare suplimentară, care se vede mai ales în evoluția formatului și nivelului textelor sale: de la cronici și polemici angajate în dezbaterile literare ale zilei, strânse cel mult în broșuri, la studii și eseuri mai ample, adunate apoi în volume, pe teme mai curând de estetică și filosofie, în care prezența lui Lukács e tot mai pregnantă și în care, de obicei, gândirea acestuia e contrastată cu alte dezvoltări recente, precum teoria estetică a lui Croce, Hartmann, Picon, Dufrenne, Malraux, dar și filosofia lui Heidegger. Această evoluție pare un fel de retragere strategică – i.e. abandonare a luptei directe cu sociologismul vulgar și autonomia esteticului, pentru o mai bună fundamentare a pozițiilor teoretice în această confruntare, ceea ce sejurul lukácsian îndelungat, pe care nu-l va mai părăsi, îi va permite într-adevăr. Nu putem să nu remarcăm însă aici un anumit sincron sau paralelism, chit că la cote mai mici de dramatism, cu destinul maestrului de la Budapesta, care exact în același timp – finele lui 1956, începutul lui 1957 – pleda la Snagov în fața gazdelor și paznicilor săi

români pentru eliberarea și întoarcerea sa la Budapesta, argumentând în mod repetat că nu îl interesează viața politică și că vrea doar să facă filosofie – aceeași filosofie și mai ales estetică în care se va retrage Tertulian din câmpul mult prea accidentat și contondent al dezbaterilor literare, și de altfel din spațiul mult prea periculos al discuțiilor ideologice în general, în acești ani (1957-1958) de maximă încordare a vigilenței antirevizioniste.¹¹ Un câmp al esteticii filosofice, o practică, pe care nu o va mai abandona ulterior, a comentariului profesionist, meticulos, la o gamă restrânsă de mari figuri ale marxismului și culturii occidentale, și mai ales o mișcare de evadare din istoria – fie și culturală – imediată, în favoarea sferelor conceptuale mai înalte – toate aspecte definitorii a ceea ce Perry Anderson a descris ca „marxism occidental”, și care fac din Tertulian unul din cei mai estici, dar și mai fideli reprezentanți ai acestui curent.

De-aici încolo nu prea mai există abateri în parcursul intelectual al lui Tertulian, în ciuda istoriei agitate pe care o traversează și a biografiei personale nu mai puțin sinuoase pe care o trasează: studiile și eseurile sale vor continua oarecum liniar, dezvoltând, contextualizând, dar și, în funcție de prilejul editorial, detaliind sau extrapolând anumite aspecte – în special problematica filosofică a esteticii și literaturii – din concepția marilor figuri ale marxismului occidental și a partenerilor lor de dialog și *Kulturkritik* (Heidegger, Hartmann, Gehlen, Croce etc.). Anii '60 sunt anii „profesionalizării” sale în registrele și contextele marxismului occidental: pe lângă texte de exegeză filosofică locală (cum sunt cele despre pesimismul eminescian sau despre poporanismul lui C. Stere), publică studii despre Teilhard de Chardin, Sartre, o critică a tânărului Lukács din *Sufletul și formele*, un studiu despre evoluția gândirii lui Lukács, o „Convorbire cu Heidegger” (*Contemporanul*, nr. 6, 1967), o convorbire cu Marcuse (*România literară*, nr. 1-2-3, 1970), precum și numeroase relatări de la congrese internaționale – și în special de la Întâlnirile internaționale de la Geneva, la ale cărei ediții spumoase¹² din anii '60-'70 Tertulian este un par-

¹¹ 1958 este, de altfel, anul în care Tertulian inițiază un prim contact, intermediat încă, cu Lukács: la inițiativa sa, *Viața românească* cere și obține de la acesta un text care urma să fie publicat într-un grupaj despre critica literară, text respins însă de cenzură, redacția revistei fiind nevoită să-și facă mea culpa pentru această gravă „eroare ideologică”. Pentru reconstituirea acestui episod, vezi Nicolas Tertulian, *Pourquoi Lukács ?*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2016, p. 8-10.

¹² A se vedea mai ales relatarea faimoasei dezbateri dintre Herbert Marcuse și Raymond Aron din 1969, de la care Aron s-a sustras în ultima clipă, dar și relatarea polemicii lui Tertulian cu George Steiner, din anul următor.